

I V A N I V A N J I

**POSLEDNJI
POTEZ**

■ Laguna ■

Copyright © 2018, Ivan Ivanji
Copyright © ovog izdanja 2018, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

POSLEDNJI POTEZ

1.

PUKOVNIK HELMER

Prvi zraci sunca rano ujutro 19. avgusta 1941. godine obećavali su glavnom gradu Srbije Beogradu prijatan letnji dan. Ljudi su se nadali da neće biti tako vruće kao prethodnih nedelja kada bosim nogama nije moglo da se stane na asfalt, a nebo se čisto, bez ijednog oblaka kao plavi poklopac nadnelo na uzavreli kotao onespokojenih ulica i kuća. Nemačke okupacione vlasti trudile su se da sve bude što normalnije, da stanovništvo ostane mirno i zadovoljno novim poretkom, oružane snage bile su potrebnije na Istočnom frontu. U protivrečnosti sa željom da stanovništvo ostane mirno i bude spokojno bilo je samo to što su na Terazijama u samom centru sa stubova uzdignutih za električne vodove tramvaja visila tela petorice obešenih muškaraca.

Terazije su se ulivale u glavni trg na kome se nalaze Narodno pozorište i bronzani konjanički Spomenik knezu Mihailu. Mladi su dogovarali sastanke pod repom tog pastuva, zaljubljujući se takođe i usred rata, suočeni sa opasnostima, možda i češće nego inače. Bliskost smrti dobra je opomena da treba da se živi, živi što brže...

Pred šestospratnicom nasuprot spomeniku Rudi samo što se nije sudario sa trojkom nemačke vojne policije, uspeo je da sačuva prisebnost i da ne pokaže nikakav strah. Prosto su se mimoišli. Uprkos letnjem danu, bio je u štofanom odelu na dva reda sa plavom kravatom, šešir je nosio u ruci. Ispostavilo se da je ipak bilo korisno što je mama uspela da ga nagovori da na studije ponese novosašivena odela. Nije se mnogo bunio, iako je smatrao da je to koješta jer će u Beogradu moći da se oblači kako hoće. Uz stepenice nije jurio preskačući po dva stepenika, kao što je činio ranije čak i kada se uopšte ne bi žurio. Ponekad nije znao šta će sa neobuzdanom energijom. Sada se kretao smireno kao što to čine poštteni mladi građani. Najvažnije je bilo da se nikako ničim ne istakneš.

Znak zvonom ugovorili su još daleko pre nego što su prešli u ilegalu, radi zavatlavanja, tri puta sasvim kratko, zatim duže i posle kratke pauze još dva puta sasvim kratko. Petar, Perica, kome su tepali Mali, gotovo je smesta otvorio i pogledao ga zaprepašćeno:

„Pa da li si ti potpuno poludeo? Nikako nisi smeo da dođeš ovamo!“

„Smiri se. Zar nećeš prvo da me pustiš da uđem?“

Perica je iskoračio na hodnik i bacio kontrolni pogled naokolo. Pošto su ušli zabravio je vrata i počeo pravom bujicom prekornih reči:

„Slušaj, nikako ne verujem da ti je ovde bezbedno, možda za jednu noć, najviše dve, moramo da nađemo nešto bolje. Nemoj da me prekidaš! Moj tata, pa znaš kakav je, nije da bi te izdao, ne direktno, to ne, ali poludeće od straha i odmah će te zamoliti da nas ne dovodiš u opasnost. On zna da si Jevrejin, ali naravno da nema pojma da smo obojica skojevci. Još manje da bi mogli da dođu po mene ako bi neko od

uhapšenih drugova propevao. Čoveče, kako se usuđuješ da ne nosiš jevrejsku zvezdu?“

„Daj najzad da dođem do reči. Stan mi ne treba, legalno sam prijavljen u hotelu...“

„Šta si?“

„Nisam u ilegali. Ja sam pouzdani građanin, član nemačkog Kulturbunda, radim za nemačku vojnu komandu. Došao sam po tebe, hoću da ti pokažem nešto. Spremi se, Mali. Obuci se pristojno. Zar ne bi u međuvremenu mogao da budeš pristojan domaćin i da mi ponudiš da sednem?“

„Kažem da si poludeo. Naravno, molim te, izvoli sedi. Da li da ti skuvam kafu? Moja mama je uspela da skloni nekoliko kilograma...“

Rudiju se činilo da je strah njegovog druga gotovo komičan, istovremeno se čudio sebi kako uspeva da ostane miran i da se pretvara da ne umire od straha.

„Roditelji ti nisu kod kuće?“

„Nisu, tata je u banci, mama u cvećari...“

„To je dobro. Uredni građani uprkos ratu i okupaciji. Tako i treba, nisam ni sumnjao. Ipak te molim da požuriš. Ne, hvala, neću sad kafu...“

Umesto da sedne, Rudi je prišao prozoru, otvorio ga i bacio pogled na trg. Tek poneki prolaznik. Fijaker trucka u pravcu Terazija, nemački vojni automobil skreće u Francusku ulicu i staje pred brojem sedam, odmah posle pozorišta. Tu se nalazi gradska komanda Gestapoa.

„Hoćeš li da mi objasniš...“

„Hajde, hoću, samo da bih te najzad smirio. Pogledaj ovo!“

Legitimacija, čvrsta, siva hartija, na vrhu crni nemački orao koji u kandžama nosi kukasti krst. Ispostavljena je za *Rudolfa von Radványia*, tumača i prevodioca, nečitak potpis i okrugli ljubičasti štambilj.

„Prava?“

„Prava-pravcata!“

„Znači da nisi samo lud nego još i hohštapler. Po čemu si plemić, odakle ti ta ideja...“

„Moji su se ranije potpisivali sa ipsilonom, a to u Mađarskoj često upućuje na plemstvo. Samo da znaš, uvek je bolje biti hohštapler nego ponašati se kukavno. Što više preteraš, više će ti verovati, nikom ni u snu ne bi palo na pamet da ilegalac nosi ovakvu ispravu...“

„Ko te naučio svemu tome?“

„Niko, izgleda da sam prirodan talenat.“

„Zar nisi isuviše mlad da bi mogao da budeš zvaničan tumač za Švabe? Nemaš još ni punih dvadeset godina.“

„Mislim da delujem starije, pogotovu u ovakvom perju.“

„Poznajem ja tebe, Rudi. Pokušavaš da me zaludiš neakvim zavatlavačkim pogledom, ali ti iz očiju iskri strah.“

„Ako na osnovu mog pogleda znaš da sam uplašen, možeš da budeš dobar gestapovac.“

„Mogu, zašto da ne, ako si ti nemački službeni tumač...“

Dvojica skojevaca nisu nastavili sa uzajamnim zavatlavanjem. Nisu imali pojma ko je generalni sekretar njihove partije, a kamoli da mu je pseudonim Tito i da se štiti sličnim hohštaplerskim trikovima kao Rudi. Tito je stanovao u Botićevoj ulici, u vili vlasnika dnevnog lista *Politika* Vladislava Ribnikara. U neposrednoj blizini se nalazila rezidencija nemačkog komandanta grada. Svakog jutra je, elegantno odeven, sa lepim nemačkim ovčarom prolazio pored straže. Niko ne bi mogao da se ponaša upadljivije, ali upravo zbog toga nijednoj nemačkoj patroli ne bi palo na pamet da posumnja i legitimiše gospodina koji mirno šeta svog psa.

Perica je otišao u svoju sobu da se presvuče, Rudi se osvrtao po salonu prenatrpanom nameštajem. Osetio je laki

miris prašine jer je duboko udisao vazduh kako bi sačuvao svoj prividni mir. Drugarstvo sa Pericom bilo je odskorašnje, upoznali su se tek kad je Rudi iz Novog Sada došao na studije, ali zavoleli su se čim su se upoznali na fakultetu, a Perica se obradovao kad je Rudi doneo dopis novosadskog SKOJ-a da bi se učlanio u Beogradu. Fizički su se razlikovali po svemu, Rudi je bio za glavu viši i imao crnu kosu, koju je nosio dužu nego što se njegovom ocu sviđalo (ali je mama odobravalala), a Perica je bio plav i njegova se majka brinula da uvek bude lepo očesljan na razdeljak.

„Najzad!“ Perica je brzo bio gotov. „Sad ličiš na mladog gospodina. Idemo...“

„Ti si... Majke ti, kako si došao do te legitimacije? Da li si uopšte uspostavio vezu...“

„Pričaću ti drugom prilikom. A možda i neću. Smiri se, molim te. Hajde, reći ću ti, staru vezu sam izgubio posle 27. marta, ali ništa ne brini. Sigurno shvataš da ne mogu da ti kažem sve, a ne znam da li moraš da javiš da smo se sreli. Moraš da odlučiš sam.“

Perica je uzdahnuo i ponovio treći put:

„Definitivno mislim da si poludeo. Zašto misliš da još imam vezu sa Partijom?“

„Zato što te poznajem.“

Reč terazije zapravo je persijskog porekla, ali se takođe koristila u Otomanskoj imperiji. Izvorno je označavala spravu za merenje, vagu, zatim meru vode i njene raspodele. Srbija je do duboko u devetnaesti vek bila deo te imperije. Tek je 1867. godine sa jarbola skinula tursku zastavu. Ali Riza-paša svečano je predao ključeve Beograda knezu Mihailu.

Turska vlast je početkom devetnaestog veka na tada još pustom polju ispred grada podigla cisternu u obliku kule sa koje se voda raspoređivala na beogradske česme. Tu su instalaciju nazvali terazijama. Tada je to još bila periferija grada, ali je već 1842. donet regulacioni plan da se na tom mestu izgradi nova poslovna četvrt Terazije, nazvana po vodotornju. Stara kula je srušena, na njenom mestu postavljena je lepa kamena česma, koja je kasnije preseljena dalje, na kraj grada u Topčider.

Od 1894. Terazijama je prolazio tramvaj sa konjskom vučom, međutim već od 1905. klopao je elektrificirani. Kada su avgusta 1941. povešani ljudi, Terazije nisu bile trg, nego veoma široka ulica podeljena travnatom površinom na kojoj je, umesto spomenika ili vodoskoka, stajao javni nužnik.

Pošto je Beograd postao glavni grad ne samo Srbije nego i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja se posle preimenovala u Jugoslaviju, Terazije su dobile moderno ulično osvetljenje na lepim, ukrašenim gvozdenim banderama, koje su nosile i tramvajske žice. Na te bandere okupaciona vlast je obesila petoricu mladih muškaraca koje je smatrala pripadnicima pokreta otpora. Smrtna presuda nije izvršena na licu mesta, već su oni prethodno bili streljani. Na ideju da se njihova tela na taj način izlože u centru grada došao je esesovski oberšturmbanfirer – potpukovnik – Karl Kraus. Prethodno je morao da se obrati komandantu za Srbiju, generalu Hajnrihu Dankelmanu, koji se nije odmah složio. Nije hteo da uznemiri srpsko građanstvo, ali je esesovac uspeo da ga obrlati pod uslovom da jasno mora da se ukaže da se radi o komunističkim teroristima.

Tog jutra su odlazeći na posao ljudi na Terazijama zastajali začuđeno, zgranuto, uplašeno. Neverovatno! Desetak

metara iznad njihovih glava visila su vezana tela i sasvim lako se njihala na blagom povetarcu. Kao da su lutke. Nerealno, ali to je bila nova realnost. Na njihovim licima se nije prepoznavalo ništa, nikakav grč, strah pred smrt, užas davljenja; samo blaga ravnodušnost, tako da scena možda i nije delovala toliko jezivo kao što je to zamišljao Kraus, ali dovoljno strašno da izazove ne samo strah i očaj nego i bes.

Tramvaji su vozili kao i svakoga jutra. Table sa natpisom da je Jevrejima zabranjeno da se voze tramvajem bile su suviše jer ih u Beogradu na slobodi više i nije bilo. Bili su ili mrtvi ili u logorima, neki od njih priključili su se partizanima u šumama, još manje ih se sakrilo kod dobrih komšija, ali jedan je mirno prolazio ulicama kao banatski Mađar plemenitog porekla koji se kao prevodilac i tumač stavio u službu okupatora.

Na fasadi moderne ugaone zgrade ogromnim slovima na nemačkom pisalo je *Kraft durch Freude – Front Bühne –* „Snaga kroz radost – pozornica za front“. To je bio najnoviji i najsavremeniji bioskop u Beogradu, koji je i pre rata uglavnom prikazivao filmove nemačke producentske kuće *UFA*. Drugi, manji plakat na srpskom jeziku pozivao je na posetu konjskim trkama. Četvrtog meseca okupacije vlasti su se pretvarale kao se nastavlja uobičajeni život. Za neke građane tako je zaista i bilo. Obešeni momci su, međutim, nad glavama prolaznika dokazivali da se i te kako radi o novom poretku.

Rudi i Perica su sa druge strane Terazija, stojeći ispred hotela *Moskva* izgrađenog 1908. u secesionističkom stilu, dugo gledali u obešene. I nehotice su se držali za ruke. Zapazili su da kroz prozore *Moskve*, kao i drugog, modernijeg, obližnjeg hotela *Balkan*, mnogi gosti posmatraju pogubljene momke kao zaista neobičan i zanimljiv prizor.

„Jednog od njih poznajem“, reče Perica i brzo se ispravi. „Poznavao sam ga. To je Milorad Pokrajac. Išao je u sedmi razred gimnazije.“

„Koje gimnazije?“

„Nije bio iz Beograda, išao je u vinkovačku gimnaziju. Ubili su mu oca, pa je pobjegao i priključio nam se...“

„Nama se priključio? Mali, sad si se odao, moraš da paziš...“

„Nemoj da se zezaš. Nameravao je da ubije bar jednog nemačkog oficira. Verovatno je pokušao da to uradi samostalno, bez dogovora sa organizacijom.“

Još su četvrt sata stajali bez reči prisiljavajući se da gledaju u pogubljene drugove kao da su počasna straža, možda razmišljajući da je to i njih moglo da zadesi. Postali su sumnjivi jednom agentu specijalne policije. Mladi ljudi su u principu bili sumnjivi. Prišao im je i grubo zatražio isprave. Rudi je pokazao svoju legitimaciju. Agent ju je iznenađeno pogledao, pa nešto smirenije pitao:

„A ovaj drugi?“

„Gospodin je sa mnom!“, rekao je Rudi tako odlučnim glasom da se agent lako naklonio i otišao.

„Svejedno, hajde“, reče Perica. Kasnije su saznali da su ostala četvorica bili krojač Jovan Janković, obučar Svetislav Milin i poljoprivrednici Velimir Jovanović i Ratko Jevtić.

„Zašto si me dovukao na Terazije?“, pitao je Perica dok su išli prema Kalemegdanu.

„Osećao sam potrebu da još jedanput pogledam a nisam imao snage da to učinim sâm.“

„To je zapravo bilo glupo i opasno.“

„Znam.“

Nije trebalo da se viđaju, bili su organizovani preko različitih veza, zapaženi zajedno predstavljali bi opasnost ne

samo za sebe nego i za druge, ali drugarstvo je za njih dvojicu bilo važnije od skojevske discipline.

Bila je rana jesen. Još uvek topao oktobarski dan. Sedeli su na kalemegdanskoj klupi. Preko puta je bila Nezavisna država Hrvatska. Nisu znali da se sajmište preuređuje da bi postalo logor za Jevreje i Rome. Desno se skromna Sava ulivala u moćni Dunav. Kričeći leteli su galebovi sa Crnog mora, odakle su stizale neverovatne vesti o nemačkim pobedama. Perica se nadao da je to samo propaganda.

„Nažalost, nije pusta propaganda“, rekao je Rudi.

Bilo je veliko iskušenje da se ispričaju, ali bilo je bolje znati što manje. Niko ne zna koliko bi ko pod mukama izdržao. Teško je bilo stalno paziti šta sme da se kaže.

„Kako si uspeo?“, nije izdržao Perica. „Šta ti zapravo radiš za Švabe? Ali nemoj da mi kažeš ništa što...“

Rudi je izbegao da mu odgovori:

„Pa kako se snalazi tvoj tata?“

„Poslušan i vredan bankarski službenik, što naravno znači da radi za okupatora.“

„Baš bih ga rado pozdravio, ali onda bi morao da mi kažeš da smo se sreli i šta radim. A mama?“

„Hvala. Žali se da je teško nabaviti robu, ali posao joj ide, oficirima je potrebno cveće za metrese, baš su kavaljeri, naročito Austrijanci među njima...“ Zastao je za tren, pa ipak pitao: „A tvoji?“

„Pa, znaš... Nema veze, reći ću ti. Koliko ja znam, mama mi je u Novom Sadu. Kažu da je pod Mađarima bolje nego ovde. Babe i dede... Nemam pojma šta je sa maminim roditeljima, oni žive u Nemačkoj, u Vajmaru. Ne mogu ni da zamislim, verovatno je strašno. Deda iz Perleza, onaj

veterinar... Umro je. Kažu da se opio do smrti, što ne mogu da zamislim, nikad ga nisam video pijanog. Njegova žena je otišla u Novi Sad.“

„Ne znam da li smem još da zapitkujem... A tvoj otac, doktor?“

„Hajde da ti kažem šta znam. Čujem da je otišao u šumu. Nestao je čim su Mađari okupirali Bačku. Ali on je i ranije umeo da nestane. Moji su se razveli, to sam znao, naslutio.“

„On, borac?“

„Jeste. Kažu. Ne znam da li je istina. Ja sam ga pomalo prezirao kao švalera, mama je patila, valjda su mislili da ne znam. Tata je umeo da se razbesni, da urla i lupa, ali takođe i da bude mio u kući. Lepo bi bilo da je naš. Zar postoji sin koji išta zna o svom ocu?“

Perica je oćutao neko vreme, pa je Rudi naćeo novu temu.

„A ljubav?“

„Ako misliš na Veru, od početka rata nisam je video, ćak ne znam da li je u Beogradu...“

„Zašto je ne potražiš?“

„Nije zgodno vreme. Mođda bi bilo opasno za nju. Mi ne bi trebalo da imamo kontakte sa drugima, da neko ne bi posumnjao da su naši, shvataš šta hoću da kažem. Umesto muda trebalo bi da imamo oblake u pantalonama.“

„Majakovski?“

„Ko bi drugi? Ali lažem. U pantalonama bi se još i našlo nešto, samo što je vađnije saćuvati svoje i tuće glave.“

„Dobro, a srće?“

„Ponekad bije kao ludo. A tvoje? Ima li nešto?“

„Ima... Mođda...“ Rudi je razmišljao da li da kađe još nešto, ali shvatio je da treba da stane, Irinu nikako nije smeo da pomene.

* * *

Svako ponekad oseti potrebu da svoje misli, brige i strahove podeli sa nekim, ispriča se, oslobodi tegoba. Zbog toga su potrebni prijatelji koji umeju da saslušaju, saosećaju, uteše, ali i da očute ako treba. Pošto je Rudi o svom ocu nagovestio više nego što je naknadno mislio da je trebalo, najradije bi ispričao o svom susretu sa pukovnikom Martinom Helmerom, ali to bi tek moglo da predstavlja smrtnu opasnost ne samo za njih dvojicu nego i za nemačkog oficira. Sve više drugova je hapšeno, mučeno, prebacivano u koncentracioni logor Banjica ili pogublivano. Među skojevcima je možda bilo izdajica i provokatora, a srpska specijalna policija, koja je odranije poznavala mnoge komuniste, odmah posle okupacije prišla je Nemcima i podređena je Gestapou da bi vršila najprljavije poslove. Koliko bi mali, mršavi Perica izdržao pod mukama? Rudi ni za sebe nije bio siguran kako bi se ponašao. Čitali su dosta dugo.

„Šta ti je?“ upita Perica.

„Ništa, Mali!“ Perica se trgnuo, niko ga više nije oslovljavao tim nadimkom. „Pogledaj te oblake, zar nisu prelepi?“

Sunce je zalazilo iza Zemuna.

„Jesu, ali shvatio sam da si nešto hteo da kažeš, pa se nisi usudio...“, a pošto je Rudi ocutao, nastavio je posle nekoliko minuta. „U pravu si. Oblaci su zaista lepi, ali još malo pa će nestati zauvek.“

Pogledali su se u oči kao da će nešto saznati bar na taj način, ali su brzo skrenuli poglede, Mali prvi.

Rudi se više od dva meseca posle kapitulacije Jugoslavije nije usudio da ode u Perlez u Banatu, iako se nadao da će tamo dobiti slanine, šunke, kobasice. Banat je bio pod posebnom nemačkom upravom, ali je formalno ostao deo

Srbije, nisu bile potrebne posebne isprave da se pređe preko Dunava. Most je, doduše, srušen, ali skele su redovno saobraćale preko reke. Mnogi Beograđani su to koristili da nabave namirnice. U Novi Sad nije mogao da ode, taj deo zemlje priključen je Mađarskoj, drugoj državi, bio bi mu potreban pasoš.

Mesec jul. Kao da nije bilo rata. Kukuruz visok kao šuma. Poznavao je taj pejzaž iako nije baš često bio kod dede na selu, svejedno je ovo ipak bio izlet u detinjstvo. Trebalo bi da pronade dedin grob, da izgovori kadiš, kao što to čine dobri Jevreji, ali nije znao kako se moli na jevrejski način. Nikako se nije osećao kao Jevrejin, ništa nije znao o jevrejstvu, samo to da se na grobove ne polaže cveće nego kamenje, i to mu se sviđalo.

Baba je istovremeno bila oduševljena i uplašena. Posivelu kosu sad je uredno nosila kao punđu, siva haljina je bila skromna ali elegantna, kretala se hitro, gotovo mladalački, a koliko se sećao, ranije, kad je život bio lep i bezbedan, držala se povučeno i tiho. Gotovo je vikala kako je srećna što ga vidi i kako dobro izgleda, ali odmah potom da bi moglo da bude opasno što se pojavio, svako ga poznaje, svako zna da su Jevreji. Pa možda ima i dobrih ljudi, njoj još nisu ništa... Do sada... Počela je da zamuckuje. Možda je u Novom Sadu ipak bolje, Beograd je veći, lakše je sakriti se... Uto je iz druge sobe ušla baba tetka, ona je takođe plakala i smejala se istovremeno, ali je bila još više zabrinuta. Rudi je rekao da je došao da ponese ponešto da bi preživeo i pitao ima li slanine, čvaraka, kobasica. U časnim, banatskim jevrejskim kućama valjda su se klale svinje, ali baba tetka je viknula:

„Nemci dolaze!“

„Beži u štalu!“, viknula je baba. Rudi je takođe prišao prozoru i video nemački mercedes u pratnji terenskih vojnih

kola *kübelwagen*; bilo je kasno da se sakrije jer je jedan nemački oficir, visok rastom, već kucao na vrata. Rudiju se učinilo da je to kucanje umereno i normalno, dve starice su se paralisale od straha, pa je on otvorio vrata i prepoznao čin pukovnika. Takvi oficiri sigurno ne dolaze po sitne Jevreje.

„Dobar dan“, reče pukovnik. „Zovem se Helmer. Možda me se neko od vas seća?“

Rudi se zamislio. Pukovnik Helmer nije bio mlad, ali je bio stasit, moglo bi se reći zgodan čovek, rastom sigurno preko metar i osamdeset, sedih brkova potkresanih kao što je Hitler nosio svoje. Momak je osetio olakšanje i malo se obezobrazio.

„Jeste, gospodine pukovniče. Ali ako ste vi taj koji mislim da jeste, ranije ste nosili crne i ufitljene brkove.“

„Tako je, mladiću. Dozvoljavate da sednem?“, obratio se babi, koja je zanemela i samo učinila širok pokret rukom.

„Vi ste unuk, momče? A gde je gospodin doktor Radvanji?“

„Nije više sa nama.“

Pukovnik je odmah shvatio:

„Primate moje saučešće. Vi ste gospođa Flora? Dobro ste, hvala bogu?“

Rudi je imao osam ili devet godina, takođe je bilo leto, tata ga je doveo u posetu dedi u Perlez, nešto pre toga je umro pradeda Samuel. Otac i deda su razmišljali da li da prodaju imanje i gostionicu, ali na kraju nisu, umesto toga angažovali su upravitelja.

U kući je bilo mesta za sve, ali je Rudi tada prvi put spavao u istoj sobi sa ocem i prvi put čuo da neko hrče u snu. Pred kućom je bio vrt sa cvećem, u dvorištu iza kuće živina, kokoške i petao, patke i guske i jedan paun. Svako bogatije imanje u Banatu držalo je i po jednog pauna zbog lepote

njegovog raskošnog repa. U jednoj štali bilo je nekoliko goveda i svinja, u drugoj su njištali konji. Deda je takođe bio vlasnik krčme *Kod belog bokala*, koja je lepom zidanom ogradom odvojena od stambenog kompleksa. U njoj je dečak predstavljen gospodinu iz Austrije, koji je bio u poslovnom vezama sa pradedom, a sada je došao da ih obnovi sa naslednikom. Rudija su pozvali za sto sa odraslima, dobio je limunadu, trojica gospode su posluženi kajsijevačom i počeli da razgovaraju o ceni žita, suncokreta, šećerne repe i kakav će ove godine biti kukuruz. Zatim se razgovor preneo na izgled novog roda vina. Može da bude odličan, vreme je do sada baš poslužilo. Dečak je navikao da svako živ, pa i lekari i veterinari, zna sve o poljoprivrednim radovima, kao što je takođe svako govorio najmanje tri jezika, srpski, nemački i mađarski. Nije znao da to nije tako baš svuda na svetu. Tada je stigao roštilj.

Rudi je posle pitao oca kako to da je austrijski gospodin dedu oslovljavao imenom Leopold i nazivao ga bratom. Zar su rod? Kako to da se pradeda prezivao Rotbart, a oni Radvanji? Deda je još kao student mađarizovao prezime, to je tada bila moda, objasnio je otac, a Austrijanac nije nikakav rođak, međutim, on i deda pripadaju nekom međunarodnom društvu čiji se članovi oslovljavaju kao braća. Godinu dana kasnije Rudi se vratio na temu:

„Šta su masoni, tata?“

„Nemam pojma.“

„Tata! Pa zar deda nije mason? Da li smo onda svi mi masoni? Da li da ga pitam?“

Otac se nasmejao.

„Mi sigurno nismo, a ja mislim da ni deda ne zna šta će mu to. Takav je on, uvek mora da preteruje...“ Zvučalo je toliko odbojno da dečak više nije navaljivao. Znači, pomislio

je, i to je moguće, sinovi ne moraju u svemu da se slažu sa očevima. Da li će to važiti i za njega i tatu? Zasada nije mogao ni da zamisli da tatina reč ne bude poslednja.

A sad? Da li je Hitlerov oficir mogao da bude mason? Nije se usudio da ga pita, ali ne bi ni došao do reči jer je pukovnik babi i njenoj sestri objašnjavao da što pre moraju da se sklo-
ne preko Tise u Bačku. Smesta neka prodaju sve, pa makar i sa gubitkom, neka ponesu sav novac, ali što više u zlatu, neka ga kupe makar i po manje povoljnoj ceni, na granici ih neće pretresti, za to će se on lično pobrinuti i još danas će im nabaviti potrebne dokumente.

„Kroz koji dan će uhapsiti sve Jevreje u Banatu!“, obja-
snio je.

„A Rudolf?“, očajno je pitala baba.

„Ništa ne brinite za njega, povešću ga sa sobom, biće pod
mojom zaštitom.“

Tog trena bez kucanja u sobu je drsko upao čovek u
crnom odelu, beloj košulji i sa crvenom trakom sa crnim
kukastim krstom na levom rukavu, trgao se kad je u naslo-
njači video pukovnika, koji ga je smesta strogo pitao:

„Ko ste vi?“

„Zovem se Klemens Lorenc, gospodine pukovniče. Moj
otac je bio upravitelj kod Čivutina, ja preuzimam imanje,
kuću i krčmu, tu je još i moj otac i...“

„Tako i treba“, prekide ga pukovnik. „Sve prinose obra-
čunaćete sa mojom beogradskom intendanturom, ovaj mla-
dić biće moj poverenik.“

„Ali on je Čivutin!“

„Maršal rajha Gering je jednom rekao da on odlučuje ko
je Jevrejin, a u Srbiji i Banatu o tome odlučujem ja, Lorenc,

pa ne odgovaram nikome osim samome Fireru, jeste li me razumeli?“

„Razumem, gospodine pukovniče!“

„Ove dve starice biće prebačene preko Tise u Mađarsku. To je sve, Lorenc. Žito i stoka su potrebni Rajhu, to je bitno u ratnim uslovima!“

„Razumem, gospodine pukovniče“, ponovio je Lorenc, stao je pred vrata, ali ostao očigledno sa namerom da i dalje proverí šta će se dogoditi.

Rudi se nije usudio da progovori. Taj Lorenc bio je rani-je tatin prijatelj, zajedno su jahali, zajedno išli u lov, a sad sve njih naziva Čivutima. Ko zna šta bi se dogodilo da se pukovnik nije pojavio, verovatno bi ga uhapsio. Pokušao je da ukrsti pogled sa Lorencom, ali ovaj je to izbegao i opet se obratio pukovniku.

„Mi smo ovde zaplenili i dve lovačke puške i pištolj marke brauning...“

„To mene ne zanima, sredite sa našom mesnom koman-dom.“

Pukovnik je sa babom i Rudijem krenuo da obiđe pomoć-ne zgrade, Lorenc nepozvan pođe za njima. U jednoj štali pukovnik je uzviknuo:

„Gatalinka kreketuša!“

„Molim?“, začudio se Rudi.

„Zelena žaba!“

Pred njima je bio stari zeleni automobil.

„Tako su zvali ta kola. Opel s kraja dvadesetih godina. Pro-izvodili su ga samo u zelenoj boji. Da li je u voznom stanju?“

„Decenijama ga nisu pokrenuli“, reče Lorenc, iako ga niko nije pitao.

„Da li biste mi ga prodali, gospođo Flora?“

„Pa on pripada mom sinu...“

„Možete da ga rekvirirate, gospodine pukovniče“, opet će Lorenc. „Možda je trebalo da ga mi preuzmemo, ali mislio sam da ne vredi ništa.“

Pukovnik Helmer se nije obazirao na domaćeg Švabu.

„A gde je vaš sin, gospođo Radvanji?“

„To odavno ne znamo“, uzdahnu starica.

„Zaista ne znamo!“, potvrdi Lorenc.

Za trenutak nastade takva tišina da je Rudi čuo samo letnje pesme banatske zemlje, a to su cvrkut ptica i zujanje insekata. Pukovnik se opraštao od babe i njene sestre i dao znak Rudiju da učini isto i ode do vojnih kola.

„Sve će biti sređeno!“, još jedanput obeća pukovnik.

Lorenc je zauzeo stav mirno i podigao desnu ruku u znak pozdrava.

„Hajl Hitler, gospodine pukovniče!“

Helmer je ovlaš salutirao i seo u svog mercedesa. Rudi je bacio još jedan pogled na baba Floru koja je plakala. Rudi je ubrzo zatim saznao da je Martin Helmer poreklom iz Burgenlanda u Austriji, koji su tamošnji Hrvati zvali Gradište, pa zbog toga zna hrvatski i mađarski. Kao mladić nije hteo da preuzme posed svog oca, odabrao je vojni poziv. Ubrzo je počeo Prvi svetski rat, kod Soče je komandovao četom, ranjen je i odlikovan, međutim, posle raspada Austrougarske odustao je od vojske, preuzeo nasleđe i uspešno počeo da trguje žitom na veliko. To ga je dovelo i u jugoslovenski Banat i do poslovanja sa Rudijevim pradedom i dedom. Pošto je Hitlerova Nemačka zauzela Austriju, pomalo se uplašio jer je bio mason. Bio je, doduše, član manje poznate lože „Prometej“, što u njegovom rodnom selu verovatno niko nije znao. Ponudio se da ponovo stupi u vojsku, a intendantska služba se zainteresovala za takvog eksperta koji je govorio nekoliko jezika. Na početku rata se u Francuskoj

istakao u svakom pogledu, odlikovan je, unapređen i poslat u Beograd sa zadatkom da stane na čelo intendanture za Srbiju uključujući posebno i Banat. On je bio zadužen za finansije, celokupno snabdevanje, sanitet i vojnu poštu. Generali su se radije pouzdali u njega nego da se bave brojkama i knjigovodstvom, nisu se mešali u njegove nadležnosti, pa je tako Martin Helmer praktično imao mnogo veću moć nego formalno kao komandant intendantskih poslova. Imao je pravo da se svakog časa obrati neposredno generalu Hajnrihu Dankelmanu, vojnom komandantu Srbije. Pripadnici esesovske tajne službe su sumnjičavo pratili šta taj Helmer radi, nisu ga voleli, ali nisu mu mogli ništa, stajao je iznad svih intriga. Naravno da su Gestapo i SD svašta znali o njemu, a on je znao da oni to znaju.

Odnosi između Hitlerovog nacističkog pokreta i masonerije nisu bili tako jednostavni kao što je spolja često izgledalo. Jedan od glavnih ideologa hitlerovaca Alfred Rozenberg već je 1921. godine objavio esej sa naslovom: *Zločini masonerije, jevrejstva i jezuitizma i nemačko hrišćanstvo*. Tri stare pruske velike lože su na svoju inicijativu već februara 1924. izdale zajedničko saopštenje da ubuduće samo hrišćani mogu da budu primljeni i da prekidaju sve veze sa ložama u zemljama pobednicama Prvog svetskog rata. To je, doduše, bilo protiv osnovnih principa masonerije, ali Nemce to više nije zanimalo. Velika loža Pruske zvana „Rojal Jork prijateljstva“ i velika nacionalna majčinska loža „Tri svetske kugle“ zauzele su nacionalne i konzervativne stavove, iako druge nemačke lože nisu bile saglasne. Posle dolaska nacista na vlast, 7. aprila 1933. je došlo do sastanka velikog majstora velike zemaljske lože Nemačke i Hermana Geringa, na kome je dogovoreno ujedinjenje u nemačko-hrišćanski red templara, pa se većina nemačkih loža tome prilagodila. Velika

loža „Sunce“ se, međutim, nije složila, njeni članovi su 1926. godine počeli u reveru da nose cvet plavog nezaboravka, koji je ostao polutajna značka slobodnih masona i posle dolaska nacista na vlast.

Hitler je lično 1938. godine proglasio opštu amnestiju za masone koji nisu nosili visoke činove u svojim ložama. Mogli su da ostanu u državnoj službi, samo neka prekinu tajni rad. U jednom esesovskom internom izveštaju pisalo je izričito da masoni obično dobro i savesno obavljaju sve poverene im poslove, ali da ne treba da se unapređuju unutar vojske. Intendantski pukovnik bio je prilično visok čin, ali Helmer se nadao da će ga esesovci svejedno ostaviti na miru. Čak i da insistiraju na njegovom ranijem pripadanju masoneriji to sigurno ne bi bilo smrtonosno, ali bi ga možda poslali na Istočni front. Naravno, nikako ne bi mogao da objasni zašto je spasao dve banatske Jevrejke izdajući im dokumenta da preko Tise pređu u deo zemlje koji su okupirali Mađari, a pogotovu ne angažovanje mladog Jevrejina u intendanturi, tako što mu je obezbedio službenu legitimaciju pod malo doteranim prezimenom.

Rozenberg je davno pre dolaska na vlast tvrdio da na čelu svih mrzitelja Nemačke stoje Velika loža Francuske i srpski masoni. Lično Hitler je imao diferenciran stav prema masoneriji, on je februara 1942, posle večere u svom vojnom štabu zvanom „Vučje utvrđenje“, u Poljskoj, pričao da su ga pre nego što je preuzeo vlast u Minhenu pozvali da poseti tamošnju ložu, što je on izbegao, ali je poslao generala Ludendorfa, a taj se čak neoprezno ubeležio u njihovu knjigu. Hitler je smatrao da su mnogi Nemci postali masoni iz gluposti i da ih treba ostaviti na miru ako prekinu veze sa svojom ložom.

Pukovnik Martin Helmer uspeo je bez problema da „malo popravi“ Rudijev identitet, napravi ga malo starijim,

angažuje ga kao civilnog pripadnika svog štaba i izda mu službenu legitimaciju.

Rudi je znao da će taj razvoj da obraduje njegovu partiju. Naravno da je i te kako opasno, veoma opasno, ali bila je to prava avantura. Bio je dečački ponosan na sebe. Dobio je jedinstvenu vezu i rezervnu vezu, ali za sada nije trebalo da se aktivira. Postao je „krtica“. To je i među ilegalcima morala da ostane strogo čuvana tajna. Većina drugova smatraće ga za izdajnika, za pravog gada, možda će mu oprostiti što kao Jevrejin pokušava da se spase na svaki način, ali možda će hteti da ga za kaznu likvidiraju. On svejedno nije mogao ni da zamisli da ga ubiju njegovi skojevci. Nije živio u dano-noćnom strahu, nije imao noćne more, sve je to bilo... Šta? Pitao se šta je to? Adrenalinski šok? Pravio je grimase pred ogledalom dok se brijao. Pukovnik je naredio da kao nemački činovnik uvek bude uredan, čak je morao i da se ošiša.

Sad je bio gospodin *Rudolf von Radvány, Herr von Radványi*. Morao je da radi što pukovnik naredi i da čeka, pa neka bude šta bude. Čekati je teško, ali čekati znači i veru da će nešto doći, da će se nešto dogoditi.

Intendantski pukovnik Martin Helmer izložio se velikom riziku. Sad i ubuduće morao je da čuva Rudija. Da li bi momak uspeo da izdrži muke ako bi mu ušli u trag, uhapsili ga i mučili? Zašto je on to uradio? Zbog toga što je uprkos svojoj uniformi i zakletvi datoj Fireru bio dobar čovek? Zar je zaista bilo i takvih nemačkih oficira?

Prva beogradska jesen pod okupacijom približava se kraju, zima već preti prvim naletima košave. Ona veje sa istoka, stiže iz Rusije, gde nemačke divizije nastavljaju da napreduju i nameravaju da što pre zauzmu Lenjingrad i Moskvu. Njihovi protivnici očajavaju sve više, mnogi počinju da se

prilagođavaju okupatoru. Među Beograđanima vlada strah da neće moći da zagreju stanove, niko ne zna kako će funkcionisati snabdevanje ogrevom, u toku leta malo ko je uspeo da se snabde. Imućnije porodice su se sklonile u provinciju, elita u Vrnjačku Banju.

Beograd je oblepljen pozivom na otvaranje izložbe o masonima, Jevrejima i komunistima 20. oktobra u Garašaninovoj ulici broj 6. Tamo se ranije nalazila Velika loža Jugoslavije. Kvislinškim vlastima je strahovito važno da se i na taj način umile okupatoru, štampano je 60.000 plakata, 108.000 brošura i četiri serije specijalnih poštanskih maraka, a u bioskopima je prikazano 176 reklama.

Sa jednog plakata zvera lik obučen u crni kaftan sa vagom u ruci, na desnom tasu je mnogo novaca, na drugom stoji Staljin sa crvenom petokrakom zvezdom na grudima, potpis objašnjava: „Šta je teže? Ništa, Jevrejin se stara za ravnotežu. Posetite izložbu protiv masona da biste se i sami uverili.“ Na drugom plakatu Jevrejin u kaftanu sa raširenim nogama balansira na dasci položenoj preko globusa, desno je čovek sa štakom, levo ćelavko, obojica gledaju uvis a potpis je: „Jevrejska ravnoteža.“ Na trećem se vidi nacereno lice koje valjda treba da deluje jevrejski, brada se pretvara u splet zmija, na glavama gmizavaca se nalaze crvena petokraka, znak dolara, srp i čekić i trokut, simbol masona.

Đorđe Perić, koga predstavljaju kao šefa državne propagande, u svom govoru povodom otvaranja izložbe tvrdi da je cilj masona da unište porodicu, državu i religiju i da umesto njih osnuju vladavinu koja treba da porobi celo čovečanstvo.

Prva sala trebalo bi da izgleda kao masonska loža u kojoj se obožava novac i moli se Sotoni. Druga sala prikazuje Jevreje kao opasnost za celokupni svet, ali posebno za srpski narod. Velika pažnja posvećuje se knjižaru i izdavaču Geci

Konu, koji se naziva trovačem srpskog naroda. Jedan pilot je Geci Konu ranije ponudio da s njim i njegovom porodicom odleti u Grčku, ali on je verovao u Nemce kao kulturnu naciju, nije iskoristio priliku. Ubili su ga. Treća sala obrađuje ulogu komunista, ali pažnja se pre svega posvećuje jednom čoveku, slikaru i publicisti Moši Pijadeu koji je zapravo bio jedini Jevrejin u rukovodstvu Komunističke partije Jugoslavije.

Pera se začudio. Došao je na izložbu sa svojim ocem. Nikad nije čuo za tog Pijadea, pa se pitao da li neko može da istovremeno bude i mason i komunista. Celi razredi su pravo iz škola dovedeni na izložbu. Posetioci su se mamili i poklonima kao što su namirnice ili bonovi za gorivo. Tridesethiljaditi posetilac, neki činovnik železnice, dobio je dve zaklane kokoške i mnogo brošura, njegova fotografija sa darovima objavljena je u mesnoj štampi.

Za to vreme su se na jugu Srbije vodile teške borbe partizana i četnika sa okupatorskom vojskom. U toku leta oslobođena je povelika regija sa Užicom kao glavnim gradom. Počela je ofanziva četiri nemačke divizije koje su sada nedostajale u Rusiji, a Nemcima su se priključili četnici kraljevskog pukovnika Draže Mihailovića, koji su se sve dotle zajedno sa komunistima borili protiv okupatora. Cilj je bio uništiti ustanike, ali je uspelo samo da se proteraju u bosanska brda. Rudi je u kabinetu pukovnika Helmera imao prilike da čita izveštaje nemačke vojske, ali nije znao da li da im veruje.

Organizatori izložbe se uopšte nisu potrudili da o masonima kažu ništa što bi odgovaralo istini, a jedan od osnovnih principa članova te organizacije zapravo je bio da budu korektni građani države u kojoj žive, uvažavaju njen poređak; cenili su sve religije i poglede na svet, mason je mogao

da postane samo častan i široko uvažavan čovek, nije smeo da ima krivični dosije, po mogućnosti je trebalo da bude ne samo oženjen nego i savršen suprug. Izjednačavanje masonerije sa jevrejstvom bila je nacistička propaganda. Bratstvo su u Engleskoj u osamnaestom veku stvorili tesari, koji su svoj zanat razdvajali od zanata običnih zidara, a među njima nije bilo Jevreja. Tolerancija prema njima se prvo pojavila u Engleskoj, čiji su masoni smatrali da iznad svega stoji Veliki neimar, a on se mogao shvatiti kao bog svih varijanti hrišćanstva, ali takođe i Jevreja. U Nemačkoj su Jevreji mogli da postanu masoni tek u XIX veku, doduše od tada su baš imućniji Jevreji voleli da pristupe pomalo tajanstvenom bratstvu da bi se i na taj način osećali kao ravnopravni građani.

„Da li ste već posetili tu odličnu izložbu o masonima, gospodine pukovniče?“, upitao je Helmera predstavnik esesovske tajne službe SD u Srbiji Vilhelm Hetl.

„Nisam, oberšturbambanfireru, nemam vremena, a meni je Firer poverio druge zadatke, međutim, kad me već pitate, ja smatram da je to baš koješta. Čoveče, zar u ovoj situaciji nemate pametnija posla?“

Hetl, koji je bio doktor istorijskih nauka, smatrao je Helmera prostačinom i osećao se nadmoćnim u svakom pogledu, iako je formalno njegov čin u vojsci odgovarao samo činu potpukovnika. Trenutno je, međutim, hteo za svoju ljubavnicu bundu iz magacina sa odevnim predmetima otetim Jevrejima, koji su bili namenjeni zimskoj pomoći u Nemačkoj, a intendantski pukovnik je pazio da što manje tih predmeta ode ovde u privatni posed.

U tom trenutku Rudi kratko zakuca na vratima i ne sačekavši dozvolu uđe u kancelariju, ali videvši esesovca zastrašeno stade. Helmer se razdera:

„Kasnije!“

„Razumem, gospodine pukovniče! Izvinite, gospodine pukovniče.“

Pošto se vrata zatvoriše Hetl zavrte glavom i nasmeši se ironično:

„Namestili ste sebi zgodnog dečka, nema šta!“

Helmer se zamislio samo za tren, ali je odlučio da bi sumnja da između njega i Rudija postoji homoseksualna veza mogla da bude čak i zgodna. Skrenula bi pažnju, niko ne bi posumnjao u mnogo goru varijantu, da je Rudi Jevrejin. Ako bi se esesovci koncentrisali da istražuju u pogrešnom pravcu ne bi našli ništa.

„Taj momak perfektno govori nemački, mađarski i srpski i dobro poznaje Banat. Pripada mađarskoj eliti u Banatu, ali je na vreme shvatio šta je pametno, pa se učlanio u nemački Kulturbund. A što se tiče naših privatnih života, obersturmbanfireru, mene baš briga šta će vama nova bunda, ali molim lepo...“

„Vama je baš fino, gospodine Helmeru“, Hetl je sad namerno izbegao vojničko oslovljavanje da bi prešao na intimniji ton. „Vi ne morate da učestvujete u nekim akcijama, svakako da znate na šta mislim.“

„Naravno da znam, ali baš se i ne trudim, rekoh već, imam određene veoma ozbiljne direktive.“

„Baš sam to hteo da kažem. Hajdrih je mom šefu Šelenbergu, načelniku naše obaveštajne službe, koji je takođe hteo da se izvuče, rekao da svako od nas mora da se pokaže, baš je bukvalno rekao da učestvuje u ubistvima, okrvavi ruke, a ne da se poziva na svoju pamet i druge ozbiljne zadatke.“

„To važi za esesovce.“

„Za Vermaht ne važi? Esesovska izreka *Moja čast zove se vernost* vama ne kazuje ništa?“

„Ja sam kao oficir položio zakletvu Fireru!“

„Pa lepo, moj ratni družo, pukovniče intendantske službe Helmeru, nas dvojica moramo da sarađujemo dokle god bude moglo!“

Te reči su pomalo zvučale kao pretnja.

Rudi je dobio sobicu odmah pored pukovnikovog kabineta. Jedva je bilo mesta za pisaći sto i dve klimave stolice, nisu mu dali ni tepih, ni zavesu za prozor, ali je retko i to samo nakratko bio na tom svom radnom mestu. Putovao je mnogo, često sa pukovnikom, ponekad i sam. Previde i izveštaje diktirao bi pukovnikovoj sekretarici u njenoj sobi ispred Helmerove.

„Nemojte tako drsko da me gledate u lice, Radvanji“, reče jednom pukovnik, ali nije delovao ljutito.

„Pa kuda da gledam, gospodine pukovniče? Gledam vas u oči da bih dokazao sa kolikom vas pažnjom slušam.“

„Lepo, ali ne morate da pritom navučete tako drzak izgled lica, kod onih u crnim uniformama s tim ne biste dobro prošli. Ponizni ljudi se bolje snađu, a takvi kao vi ponekad isuviše brbljaju. Ako vi izlanete nešto, imaću muke da nađem izgovor, u najboljem slučaju uspeću da me pošalju na Istočni front, ali vi ćete umreti nimalo lakom smrću. Zašto opet zverate tako komično?“

„Smem li nešto da kažem?“

„Upravo sam vas nešto pitao, odgovorite.“

„Vi se prema meni ponašate kao jedan moj profesor, gospodine pukovniče, imate takav pogled. Vi ste dobar čovek, gospodine pukovniče.“

Sad je Helmer morao da se nasmeši, iako je hteo da ostane ozbiljan.

„Idite dođavola, Radvanji, na posao!“

„Razumem, gospodine pukovniče!“

Zahvaljujući pukovniku Rudi je dobio garsonjeru na prvom spratu zgrade na Terazijama, iz koje je pogled padao pravo na bandere na koje su pre nekoliko meseci obešeni gimnazijalac Pokrajac i četiri njegova starija druga. Stančić se sastojao od velike sobe, kupatila i male čajne kuhinje. Tako lepo i udobno, a pogotovu tako samostalno i to usred okupiranog Beograda, dvadesetogodišnji Jevrejin još nikad nije živeo. Snabdevaao se kao nemački civilni službenici.

U centru grada više nije bilo pogubljenja, Narodno pozorište, oštećeno nemačkim bombama, renovirano je uz pomoć nemačke vojske i ubrzo su se ponovo prikazivale opere i komadi srpskih pisaca. Organizovana su takmičenja u stonom tenisu, ali u koncentracionom logoru na Banjici se svakodnevno ubijalo, u logoru organizovanom u halama artiljerije, koje su Beograđani nazivali topovskim šupama, sakupljani su Jevreji i Cigani i odvođeni na streljanje po stotinu za svakog poginulog i po pedesetorica za svakog ranjenog Nemca.

Zima je bila naročito hladna, kao da posebno želi da pogorša život Beograđana. Rudijev stan imao je etažno grejanje, dobijao je drva i koks, ali mnogi su patili, smrzavali se i prve ratne zime davali poslednji nakit za metar drva ili sto kilograma uglja.

Rudi obično nije stizao da doručkuje, dugo je spavao, a svakako je morao da stigne na svoje radno mesto pre šefa. Brzim korakom prolazio je uredno očišćenim ulicama centra, disao punim plućima jesenji hladni vazduh, osećao se odraslim, bio odlično raspoložen, veseo, a pomalo se ipak stideo zbog toga. On je bio pošteđen, i to sasvim slučajno, samo zbog toga što se u Perlezu našao istog prepodneva

kad je došao pukovnik Helmer. Ko zna zašto je to bilo tako i dokle će sreća potrajati.

Pred zgradom intendanture stajala je devojkica i govorila nešto stražaru, koji na nju u početku uopšte nije obraćao pažnju, a sad se upravo spremao da je grubo otera.

„O čemu se radi?“, upita Rudi devojkicu na srpskom jer je bilo jasno da se radi o domaćoj Srпкиnji. Tek kad mu se iznenađeno okrenula, primetio je koliko je lepa, mlada, nenašminkana, obučena u mantilić koji joj je bio isuviše tesan, tako da joj se pripijao uz telo i naglašavao njenu figuru; na glavi je nosila plavu beretku.

„Htela sam kod gospodina pukovnika Helmera“, glas joj je zvučao dublje nego što je očekivao. „Moj otac je uhapšen, a pre nego što su ga odveli rekao mi je da se obratim gospodinu pukovniku...“

„Šta vam je otac?“

„Vlasnik mlina u Pančevu, to je u Banatu, znate...“

„Znam. Pa?“

„On je sa gospodinom pukovnikom... Oni se poznaju od ranije... Oni su davno pre rata...“

„Sve ćete to reći lično gospodinu pukovniku. Ako iko može da vam pomogne, to je sigurno on. Pođite sa mnom.“

Dao je znak stražaru, koji je samo klimnuo glavom, sigurno je imao svoje mišljenje o mladom drskom civilu, ali dok šefovi trpe tog pametnjakovića neka radi šta hoće.

U prizemlju je devojkicu odveo do šaltera i zamolio da mu daju prijavnicu.

„Moramo da vas prijavimo, da ispunimo formular. Kako se zovete?“

Zaista je bila zgodna. Nimalo stidljiva. Otvoreno ga je gledala u lice.

„Vukov.“

„Fino, ali biće nam potrebno i kršteno ime i broj telefona, ako ga imate.“

„Imamo, ali u Pančevu... Zovem se Irina.“

„Irina je lepo ime.“

Jake obrve, usko, ovalno lice, lepe usne, a pogled... Da li je u pogledu bilo samo zahvalnosti što je počeo da joj rešava problem, ili malo više? Izazov? Ili se radilo prosto o tome što odavno nije stajao tako blizu ženskog stvora. Imao je dvadeset godina, a ona ga je sa toliko nade gledala svojim velikim očima boje kafe.

2.

LEOPOLD

„Ne želim više da se tako prezivam, tata! Rotbart – crvena brada! Ko nam je dao tako blesavo ime?“

„Ako baš tačno želiš da znaš, car Jozef Drugi. Njemu treba da budemo zahvalni.“ Proleće 1885. Samuel Rotbart pozvao je svog devetnaestogodišnjeg sina Leopolda, sad mladića sa položenim ispitom zrelosti, da sednu u sopstvenoj krčmi pored svoje kuće i porazgovaraju kao odrasli ljudi.

Leopold je rođen u selu Perlezu, u Banatu, kao jedini sin imućnog vlasnika stotinak hektara dobre zemlje i gostionice. Svako je poznao svakoga, on je bio mali Leo sve dok ga 1876. nisu poslali u Segedin u gimnaziju. Sve dotle se nije suočavao sa svojim jevrejstvom kao problemom, tek tada je shvatio da je za većinu drugova stranac. U seoskoj osnovnoj školi drugovi su mu bili Mađari katoličke ili kalvinističke vere, Srbi i Rumuni su bili pravoslavci, svi su govorili mađarski, srpski i nemački, mnogi i rumunski, slovački i rusinski. Posle sporazuma sklopljenog između Beča i Budimpešte 1866, u Segedinu je preovladalo mađarstvo u svakom pogledu. To je privlačilo mladog Leopolda, nije

hteo da se razlikuje od većine, nije želeo da se izdvaja, da bude „drukčiji“.

Samuel je pričao da je tek 1867. u Mađarskoj donet zakon o emancipaciji Jevreja, nisu više morali da ostanu mimo društva, nisu proganjani. Nisu više. Leu to nije bilo dovoljno. U banatskom selu nikad se nije osećao izdvojeno, ali u gradu na Tisi, u Mađarskoj, na celom svetu? Nije hteo da bude tolerisan nego pripadnik... Čega? Celine? Mađarskog naroda?

Velika poplava Tise je 12. marta 1879. porušila gotovo celi grad Segedin. Od oko šest hiljada kuća čitavo je ostalo oko tri stotine. Leopold je morao da prekine školovanje u petom razredu gimnazije, nastavio ga je u Velikom Bečkereku. Prednost je bila što je taj gradić bio blizu Perleza, a mana u očima mladića što je bio zapuštena provincija. Umesto moćne Tise proticao je samo Begejski kanal. Lako je sklopio nova prijateljstva, ovde su se kao u rodnom selu ravnopravno govorili razni jezici iako je nastava, naravno, bila na mađarskom, a školski program isti kao u Segedinu. Leo je bio dobar učenik, strogi ukor i trojku iz vladanja na polugodištu dobio je jer je tajno pohađao školu za ples samo da bi devojke mogao da uhvati za struk. Bio je zapanjen, smatrao je da je to velika nepravda. Zapazio ga je relativno mladi profesor latinskog jezika Terek, pa ga pozvao u stranu:

„Što se sekirate, Rotbarte?“ Od petog razreda naviše nastavnici su učenicima govorili *vi*. „Čitajte Ovidija, *arma gravi numero violenta quae parabam*, ali pomalo i *ars amatoris*, to će vas utešiti u pogledu smešne kazne. Latinski nije prevashodno jezik ratnika, iako ga učimo na osnovu *De bello galico* Julija Cezara.“ Profesor je ritam heksametra otkucavao svojim koščatim prstima po stolu i kratkovidno kroz naočare gledao Leu u oči. „Da li ste razumeli?“

„Kako da ne. Pesnik kaže da je grozne ratove i vojne pohode hteo da izrazi heksametrima.“

„Tako je, ali šta je time hteo da nam saopšti? On nastavlja poemu, u njoj se u sve umeša Amor. Trebalo bi više da učimo o ljubavi, ne samo o slavnim ratovima i revolucijama.“ Momak je shvatio da Terek pomalo prezrivo aludira na četrdesetosmašku revoluciju Košuta i Petefija, što je bilo veoma smelo i neobično. „Ne bojte se, Rotbarte, sa vama će sve biti u redu, *ut amens, amabilisesto!*“

Leo je razumeo i to, voleo je latinski jezik. Smisao je bio da će ljubazni ljudi zaslužiti ljubav.

„Nisam ja hteo da idem na igranke zbog ljubavi, gospodine profesore, nego da bih pripadao društvu. Ali zašto me uvek tako zvanično oslovljavate sa Rotbart?“

„Pa tako se zovete, zar ne?“

„Jeste, ali ne volim to ime. Ja ću ga mađarizovati čim budem punoletan.“

„Šta o tome kaže vaš gospodin otac?“

„Ne slaže se, ali kad budem imao pravo da sam odlučujem, biću Mađar!“

„Zar mislite da to zavisi od imena? Dragi moj mladiću, moje mađarsko prezime zapravo znači Turčin.“

„U tom slučaju izreka *nomen est omen* za vas ne važi, gospodine profesore...“

„Šta vi znate šta sam ja?“

Između učenika i samo desetak godina starijeg profesora razvilo se pravo prijateljstvo. Terek se na razrednom veću postarao da kazna ne bude zabeležena u maturskom svedočanstvu.

Leo svom ocu ništa nije ispričao o incidentu sa ukorom. Ni najbolji očevi ne treba da znaju baš sve. Kao priznanje za odlični završetak gimnazije rano ostareli Samuel sad je

naručio po čašicu baracka. Pozvana je, naravno, i Leova majka, ali ona je došla samo za tren, pokvasila usnice rakijom, pa se vratila u kuću, rekla je da ima posla. Uvek je govorila da ima posla, iako je raspolagala sa toliko posluge. A možda baš zbog toga. Alkohol je ohrabrio Lea da pokrene pitanje prezimena.

Mirno letnje prepodne, žetva pšenice u toku, gostionica prazna. Miris lipa. Samuel je vidno ostareo, sve slabije vidi, nabavio je monokl, koji po engleskom naziva pincenez, ali nikako da se navikne na njega, stalno mora rukom da ga zadržava da mu ne padne, mada je crnom uzicom vezan za dugme prsluka. I sad pridržava okruglo staklence, što Leo smatra smešnim, ali naravno da to neće da kaže. Prvi put ga je otac pozvao na ozbiljan razgovor.

Samuel je počeo izdaleka. Carica Marija Terezija je ne tako davno Jevreje smatrala veoma opasnim. Samo je najstarijim sinovima jevrejskih porodica bilo dozvoljeno da sklope brak, time je trebalo da se obezbedi da se jevrejski udeo u stanovništvu Austrije ne uveća. Na dane crkvenih praznika Jevrejima je bilo zabranjeno da izlaze iz svojih kuća. Ako bi se sreli sa sveštenim licima, morali su da napuste trotoar. Izuzetak su činili nekolicina „dvorskih Jevreja“, oni su njenom veličanstvu bili neophodni zbog finansijskih transakcija.

„To je bilo pre nepunih stotinu godina, sine. Zamisli takav način života, a mi danas živimo kao i svi ostali ljudi...“ Malo se zakašljao i hvatao za monokl. „Pa, gotovo kao ostali...“

„Ti kažeš da nešto zahvaljujem tim Habzburgovcima?“

„Dabome.“

„Zbog toga si mi dao habzburško ime?“

„Leopold je lepo ime. Leo znači lav. Ja sam možda samo mali, sivi, domaći mačak iako nosim ime velikog proroka i sudije, ali ti treba da budeš lav.“

Samuel je nastavio da priča. Nikad do sada svom sinu nije posvetio toliko vremena, time ga je priznavao za zrelog muškarca. Pošto je Jozef kao prvorođeni sin Marije Terezije preuzeo vlast, doneo je niz odluka nazvanih „patentima o toleranciji“. Pre svega je protestantima dozvolio slobodno iskazivanje svojih vera i time sasekao neke privilegije Rimokatoličke crkve. Jevreje je progona poštedeo 1782, a masone 1785. Naredio je, doduše, da Jevreji moraju da prihvate prezimena koja će zvučati nemački jer inače država nije mogla da kontroliše gde se nalaze njeni jevrejski podanici, što je bilo i te kako važno da bi uredno plaćali porez. Sve dotle su se nazivali samo prema očevom imenu.

„Zar bi više voleo da se zoveš Leopold ben Samuel, Leopold sin Samuela, a ne Leopold Rotbart?“

Leo je prvi put shvatio da njegov otac svašta zna o istoriji, a ne samo o žitu, voću i povrću, stoci, konjima i živini. Potcenjivao ga je. Sad je prvi put čuo da su čvrsta prezimena i za hrišćane uvedena tek početkom XVII veka. Zamislio se, ali je ipak izjavio:

„Ja bih svedjedno mađarizovao svoje prezime, tata. Poslao si me u gimnaziju, znači, želiš da postignem nešto u životu, zar ne?“

„Promene prezimena su moguće, ali koštaju dosta novca.“

„Pozajmićeš mi. U poređenju sa cenom studija to je svakako sitnica.“

Samuel se nasmejao:

„Ko ti je rekao da smo dovoljno bogati da bi mogao da studiraš? Jeste, lane smo prošli dobro, po svojoj prilici će žetva i ove godine biti prilično dobra, ali umesto da te pošaljem da se još više odrodiš od nas mogao bih da sagradim drugu kuću, možda baš u Bečkerek. Ti bi jednog dana mogao da preuzmeš imanje i ovu krčmu...“

„Ti to ozbiljno, tata?“

„Ama ne, ne brini, tvoja majka bi me ubila. Treba da porazgovaramo. Šta predlažeš?“

„Segedin? Kažu da se grad posle poplave potpuno oporavio. A možda bi najbolje bilo da studiram u Budimpešti?“ Leo još ni sam nije znao šta bi najviše voleo i mogao.

„Zašto da ne. Kad je bal, nek je bal. Da li bi voleo da studiraš farmaciju?“

„Zar ne bi bilo bolje da postanem veterinar. Znaš koliko volim životinje i da jašem...“

Peter Lorenc bio je sin dobroćudnog, nespretnog, neuspješnog švapskog pavora, koji je u tom pogledu bio bela vrana jer su njegovi sunarodnici većinom bili vredni, čak i najuspešniji poljoprivrednici nadaleko, imućni, a mnogi i prilično bogati. Kao momak posredovao je između svog oca, koji je bankrotirao, i Jevrejina Samuela Rotbarta. Rotbart je malo-pomalo jevtino kupio Lorencove menice, preuzeo i njegovu zemlju, ali je Petera angažovao kao upravitelja. Na prvi pogled su odnosi između jevrejskog posednika i njegovog švapskog nameštenika bili ne samo dobri nego gotovo porodični. Samuel je u mnogo čemu bio promućuran, ali u međuljudskim odnosima bio je naivan. Nije shvatio da je Lorenc smatrao da mu je Čivutin zapravo oteo zemlju.

Za stolom pozadi sale desno, rezervisanom za gazdu gostionice *Kod belog bokala*, gotovo svake večeri bi se našli notaroš, Srbin, gospodin Jovan Konstantinović, frizer, takođe Srbin, Miša Nenadović, mađarski predsednik opštine, gospodin Laslo Nemet, ponekad i oba sveštenika, paroh Koložvari i pop Sima Simić. Niko nije razmišljao o tome da su Srbi većina u selu u kome su na vlasti Mađari. Leo je još